

NÉGY ÚJ HELYNÉVGYŰJTEMÉNY A FÖLVIDÉKRŐL

HORVÁTH ILDIKÓ – TELEKINÉ NAGY ILONA,
CSILIZKÖZ FÖLDRAJZI NEVEI

Csallóközi Kiskönyvtár 22. sz. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 95 lap, 7 térkép

Az 1993-ban indult Csallóközi Kiskönyvtár sorozat eddigi 21 kötete többnyire helytörténeti munkákat tartalmazott, s jó néhány értékes régi könyv új kiadására vállalkozott. Ez, a 22. sincs távol tartalmilag az előzőktől: nagyon sok történeti adatot is közlétező helynévgyűjteményt tartalmaz.

Az általános bevezető rész az érdeklődő átlagolvasó számára nagyon hasznos és szükséges, hiszen ebből tudhatja meg, hogy mi a helynév, miért szükséges ezek kutatása, összegyűjtése, s mi történt eddig ezen a területen. Különösen jó és érdekes a térképekkel foglalkozó fejezet, amely áttekinti vázlatosan a magyar térképrás történetét. Részletebben ismerteti a XIX. század több fontosabb térképtípusát: Lipszky 1804–1806 között készített 12 szelvényes (202 x 158 cm-es) térképét, az 1860–1870-es évek és az 1889. évi majd az 1910–1912 közötti egyes településekre lebontott kataszteri térképeit. E két utóbbi volt hozzáférhető a szerzők számára, s ezeket föl is használták munkájukban. Számunkra újszerű és fontos, amit a legújabb korok térképeiről írtak. Az 1950-es években készített „Evidečné mapy” elnevezésű új kataszteri térképek igen változatosan: magyarul, szlovákul vagy mindkét nyelven adták meg a határreszveveket, de 1972-ben elkészült „Základné mapy” már csak szlovák fölratozású. Természetesen ezeknek névadatai is bekerültek a munkába.

Mielőtt a helynévanyag részleteiben elmerülnénk, meg kell ismerkednünk a *Csilizköz* fogalmával, hiszen a magyar névtanosok számára nem egyértelmű a név jelölési értéke használata, holott szerepel KISS LAJOS helynév-etimológiai szótárában (FNESz.⁴ *Csiliz* a.) és JUHÁSZ DEZSŐ „A magyar tájnévadás” című munkájában (Bp., 1988: 69) is. A XVIII. században még önálló járás volt az akkori Győr vármegyében, s a Csallóközben, Böstől keletre, a Csiliz-patak és a Duna között terült el. Ma már a patak egyrészt eliszaposodott, másutt (44 km hosszan) csatornát ástak medrébe. A trianoni békekötéstől 1938-ig Csehszlovákia Dunaszerdahelyi járásához, majd hét évig a magyarországi Komárom megyéhez, 1945 és 1960 között a Nagymenyeri járáshoz, 1960-tól újból a Dunaszerdahelyi járáshoz került. Hét település van a területén: Csilizpatos (Pataš), Csilizradvány (Čiližká Radvaň), Balony (Baloň), Csiliznyárad (Nárad), Kulcsod (Kľúčovec), Szap (Sap), Medve (Medved'ov). Ennek a hét falunak az egyenkénti történeti (1784–87; 1881; 1991. évi) statisztikai adatait, majd 1869-től a tízévenkénti népszámlálási eredményeit kapjuk meg a következő táblázatokban (25–8). Érdemes megjegyezni, hogy a XVIII. században a lakosság túlnyomó többsége nemes volt, 1881-ben színmagyar vidék (egyetlen szlovák anyanyelvűt jegyeztek föl a hét faluban összesen), fele részben római katolikus, fele részben református vallásúak (Patas és Kulcsod túlnyomóan református; Balony, Medve és Nyárad zömében katolikus). 1991-ben a cseh és szlovák anyanyelvűek aránya ekkor 3,24% volt. Mindennek következtében népi helyneveik mindegyike magyar, az utóbbi idők hivatalos nevei azonban szlovákok.

Valamennyi településnévnek megkapjuk helyhatározóragos alakjait, s mindegyikben az *-n* locativusragot találjuk. Az *-i* képzős alakokban is csak *Medve* mutat eltérést a várhatótól: nem **medvei*, hanem *medvi*. A településnév KISS LAJOS szótárából vett etimológiai magyarázata után a történeti előfordulások felsorolása következik. Ebben igen lelkiismeretesek voltak a szerzők, mert a helyben levő egyházi iratokat is föltárták a megyei levéltárak és az okmánytárak mellett. A lakosság 1999. évi létszámát és a határ terjedelmét a belterületek adatai követik. Ezek túlnyomó része falurésznév, épület-, illetve építménynév, meglehetősen kevés az utcanév, s azoknak is mindegyike természetes névadással keletkezett. Egyetlen emlékeztető névvel (személynévi eredetű utcanévvel) sem találkoztam. A külterületek nevei folyamatos számozással, de külön bekezdéssel következnek. A nevek kiemelése aláhúzással történt, lejegyzésük többnyire köznyelvi, néhol nyelvjárásias (Balony, 31. *Kípi út*). Magyarázataik tömörek, de világosak, olykor azonban elmaradnak (például az előbbi példában nem tudjuk, milyen „kép?” felé vezetett az út), de elképzelhetően nem is lehetett már magyarázatot kapni sok névre. Néhol viszont szociolingvisztikai megjegyzéseket is kapunk (Balony, 37. *Siketégés : Balonyiföld* — utóbbi „néven főként a szövetkezetben dolgozók ismerik”. Hellyel-közzel előfordulnak szép régi nyelvjárási szavak: Balony, 54. *Mórvető gödrök* „Mórt (vályogot) vetettek itt”. Nem tudjuk meg azonban ugyanitt, hogy az 55. *Nagy-döde* és 56. *Kis-döde* nevekben mi a *döde* szó jelentése.

A bel- és külterületek számadatai településenként azonos térképeken találhatók. Jóllehet a belterületek ábrázolásai néha zsúfoltak, de azért használhatók, a külterületeké viszont világos és áttekinthető minden esetben. Sok régi térkép, anyakönyv, összeírás fakszimiléje teszi szemléletesebbé, színesebbé a kötetet. A kötet végén a közszói elemek túlnyomó többségét is szótározó „Adattár”, lényegében azonban kiváló „mutató” teszi könnyebben fülhasználhatóvá az összegyűjtött és föltárt anyagot. Néhány sort meg lehetett volna takarítani, ha a *dülő* ~ *düllő* utótagokat tartalmazó neveket nem mutatózzák külön, de hát így precíz, pontos.

A magyar névtudománynak, helynévkutatásunknak jelentős eredménye ez a könyv, de használhatják a történészek, néprajzosok, nyelvjáráskutatók, a helybeli települések iskolái, a helytörténet iránt fogékony nagyközönség és mindenki, akinek a mai határainkon túli magyarság, a magyar nyelv élete és változása, a nevek sorsa, helyzete szívügye, vagy legalább egy kicsit érdeklődik iránta.

NAGY ENDRE, TARDOSKEDD ÉS UDVARD FÖLDRAJZI NEVEI
Notitia Historico–Ethnologica 2. sz. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000.
174 lap, 4 térkép

Aki figyelemmel kísérte az utóbbi évtizedek beszámolóit a Magyar Nyelvben az önkéntes népnyelvi–névtani gyűjtők kutatásainak eredményeiről, gyakran találkozhatott Nagy Endre nevével. Valamennyi pályamunkája kiváló minősítést kapott, s hogy eddig egy sem jelenhetett meg közülük nyomtatásban, az csak anyagi okokkal magyarázható: nem volt rá elegendő pénz. Nagy öröm és a magyar névtudománynak, de a néprajznak, történettudománynak, nyelvtudománynak, helytörténetnek is jelentős nyeresége, hogy

most a két község önkormányzatának, áldozatkészsége eredményeként szép kiadásban, mérnöki pontosságú térképekkel, méltó terjedelemben, rövidítések, kényszerű tömörítés nélkül jelenhetett meg a szerző kutatási eredményeinek egy kis hányada: Tardoskedd és Udvard helyneveinek gyűjteménye.

LISZKA JÓZSEF meleg hangú „Útravaló”-ja mutatja be a kötetet, majd a szerző „Bevezetés”-e következik. Ebben a hasonló munkára vállalkozók számára írja le kutatásának módszereit, a munka aprólékos menetét, s ez nemcsak pedagógiai szempontból hasznos a kezdő kutatók számára, hanem alapos tájékoztatás a térképek használatára vonatkozóan gyakorlott gyűjtőknek is. Különösen tanulságos, hogy a múlt századi és a legmodernebb térképeket figyelembe véve sem lelhető föl a népi névanyagban csak mintegy ötöde. Ez elsősorban nem a térképek hiányosságára utal, hiszen ez általános jelenség, hanem az élő nyelvi gyűjtés alaposságára, részletező pontosságának szükségességére hívja föl a figyelmet.

Az egyes községek adatai előtt pontos leírását kapjuk a településnek, amelyekben a geográfiai adatok mellett a legfontosabb történeti események is említést kapnak röviden. (Az alighanem elírás, hogy Tardoskeden a kolerajárvány „1831-től 1892-ig” tartott.) Megdöbbentő számok utalnak az 1947-es magyar kitelepítésekre: 177 családot Magyarországra, 400 családot pedig a csehországi Szudéta-vidékre száműztek a mintegy ezer család lakta településről. A falucsúfólók és a településnevek népetimológias magyarázatai után következnek a bel- és külterületi helynevek felsorolásai térképi számaikkal kezdődően.

A belterületi névcikkek a magyar régebbi nevekkkel kezdődnek, majd a magyar és a szlovák hivatalos nevekkkel folytatódnak. Ezeket alapos magyarázat, főleg történeti és néveredet magyarázó megjegyzések követik, amelyek néha mérnöki pontosságú leírások (Tardoskedd, 14. *Kanális*). Előfordul mégis, hogy némely név további magyarázatra szorulna. Így Tardoskedd, 27. *Kocsmá, Mocsaras* meghatározásából nem tudjuk, hogy a második név honnan ered, csak a 30. *Mocsaras* nevű „vizes terület” teszi valószínűvé, hogy itt vagy körülötte épült a kocsmá, s arról kapta nevét (de ez nem biztos). Némely objektum leírása igen aprólékos, pontos és hasznos a helybeli lakosság, de a névtudomány számára is (Tardoskedd, 39. *Kökép*; 151. *Hősök szobra*; Udvard, 8. *Fölvégi temető*). Sokszor kapunk utalást a lakosok, volt tulajdonosok család- vagy ragadványnevére is (Udvard, 15. *Feldbauer-fűszerüzlet*; 16. *Hangya fűszerüzlet*; 17. *Olajütő*; 43. *Borbélyüzlet*; 47. *Hospodár* stb.).

A külterületi nevek számozása előlről kezdődik az 1. sorszámmal, s elhelyezésük külön térképen található. A névmagyarázatok és történeti megjegyzések ezek mellett talán még részletezőbbek, hasznosabbak, mint a belterületiek esetében. Különösen fontosak gazdaságtörténeti szempontból a talaj minőségére vonatkozó leírások. Míg a legtöbb név eredetét pontosan megadja (Tardoskedd, 73. *Pap-tag*; 74. *Mester-tagok*), néhányról nem tudhatjuk, hogy honnan ered az elnevezés (Tardoskedd, 80. *Méhesiek*; 81. *Méhespuszta*; 96. *Apolló-major*; 100. *Cergátok*; 110. *Örtény*), de elképzelhetően ezek egy részének nem is deríthető ki a motivációja.

A kötetet ÚJVÁRI NAGY ZOLTÁN „Földrajzi nevek és történelem” című értekezése zárja, amely az ember névadó tevékenységével, a nevek változékonyásával, a helynevek összegyűjtésének fontosságával és helytörténeti értékeivel foglalkozik.

A kellemes külsejű és gazdag adatanyagú könyv a magyar névkutatásnak nagy nyeresége, s bízunk abban, hogy Nagy Endre többi helynévgyűjtése is napvilágot láthat hasonló kiadványokban.

D. VARGA LÁSZLÓ, FÖLDEM ÉS NÉPE
AZ UNG VIDÉKE A HELY- ÉS FÖLDRAJZI NEVEK TÜKRÉBEN
Madách-Posonium Kiadó. Pozsony, 2003. 248 lap, 18 térkép, 35 színes kép

A harmadik értékelésre kerülő könyv a Fölvidék (Szlovákia) keleti széléről való, a legkeletibb falvak (Mátyóc, Dobóruszka, Nagyszelmenc) már Kárpátaljával (Ukrajna) határosak. A régi Ung vármegye Töketerebes-i járása 19 településének helyneveit tartalmazza (néhány mai község azonban több régiből alakult, mint például Kaposkelecsény község Mocsár, Nyarád és Kelecsény összevonásából, vagy Nagykapos község Nagykapos, Kiskapos, Csepely egyesüléséből). Az egész járás lakossága 1991-ben 118 524, amelynek 39,1%-a magyar, míg a vizsgált terület 17 451 lakosából 12 510 (71,7%) vallotta magát magyarnak, tehát a vidék leginkább magyarnak maradt településeinek helyneveit vette számba a szerző. A települések betűrendben: Abara, Bés, Budaháza, Csicsér, Deregnő, Dobóruszka, Hegyi, Iske, Kaposkelecsény, Kistráska, Mátyóc, Mokcsa-Mogyorós, Nagykapos, Nagytráska, Nagyszelemenc, Szirénfalva, Vaján, Vajkóc, Ves-kóc. A táj vízben gazdag, három nagyobb folyó is érinti: Ung, Laborc, Latorca.

A könyv történeti leírásai a helybeli lakosság és iskolai oktatás igényeit jól kielégítik, s elengedhetetlenek minden hasonló jellegű kiadványban. Tanulmányosak azonban minden tudományág számára a XX. századot bemutató följegyzések, amelyek a vidék lakosságának az Egyesült Államokba történő kivándorlásától a második világháború utáni megtorlásokig, a kitelepítésektől a szlovák kolóniák mesterséges létesítéséig sok újat mond valamennyiünk számára. A mezőgazdaság kollektivizálásával tömegesen lettek a magyar anyanyelvű földművesek ipari segéd munkásokká, építkezések, útépités-ek legnehezebb és mégis legkevésbé megbecsült munkát végző képzetlen robotosaivá, vagy megmaradtak még sanyarúbb körülmények között termelészövetkezeti bérmunkás-nak. A politikai változások sem hozták meg ennek a vidéknek a könnyebbé: az imént említett körülmények s az ipar leépítése következtében a munkanélküliség eléri itt a 30%-ot.

A „Bevezető”-ben a szerző a kutatás történetéről, nehézségeiről és örömeiről vall. Figyelemre méltó, hogy húsz éves munka eredményét vehetjük kézbe, s folytatódik majd a sorozat a néprajzi gyűjtések megjelentetésével. „A gyűjtésről” című fejezet bemutatja azokat a változásokat, amelyek a politikai, gazdasági és közigazgatási átalakulások következtében álltak be a helynévanyagba. Fölsorolja a szerző azokat az iratokat, térképeket, amelyeket részben a helyi hivatalos fórumokon vagy a Sárospataki Református Levéltárban talált és használt föl munkájában.

Az egyes települések leírása a történeti adatok rövid fölsorolásával kezdődik. Ebben az őskőkorszaktól kezdődően olvashatjuk a legfontosabb településtörténeti mozzanatok, részletesebben a XIV. századi magyar történelem falura vonatkozó eseményeit, birtokosok változásait, telepítéseiket, a lakosság létszámának változásait a legkorábbi

(XV–XVIII. századi) adatoktól kezdve máig (1991-től a szlovák és magyar népesség arányait is). Végül a település neveinek alakváltozatai következnek az első följegyzéstől (amelyek általában XIII. századiak) az 1994. évi szlovák és magyar elnevezésekig. A település térképével folytatódik az adattár. Ezekon nem különülnek el a belterület és külterület neveit jelző számok, de így is nagyon világosak, jól tájékoztatnak. Néhányan (Deregyő, Dobóruszka, Nagyszelmenc) a szükségszerű lekicsinyítése megközelíti az olvashatatlanság határát, de nyomdatechnikailag kiválóak, így nagyítóval használhatók. Sajnálatosabb, hogy sem a bel- és külterületek úthálózata, sem a vizek medreinek vonala nem került rájuk.

A könyv legértékesebb részei „A helyben használt tájnyelvi alakok és eredetmagyarázataik a népi emlékezet alapján” címet viselik minden egyes település esetében. Ebben a sorszámok – a térkép számainak megfelelően – folyamatosak, de elkülönülnek a belterületi és külterületi nevek, ami föloldja a térképeken nem található belterületi határok hiányát. Az egyes nevek népnyelvi ejtésének lejegyzése kielégíti a névtani igényeket, a magyarázatok pedig a helytörténészeknek, gazdaságtörténészeknek, régészeknek, néprajzosoknak adnak sok további kutatásra érdemes figyelemfölkeltő adatot idős emberek visszaemlékezéseivel, népetimológiáikkal, névélettani leírásaikkal.

A hivatalos (térképi) nevek a föllett 6–8 térkép alapján külön-külön kerülnek fölSOROLásra, ahol megtaláljuk a szlovák nevek magyar fordításait is. Ugyanitt olvashatjuk az egyházi látogatások XVII., a Sárospataki Református Levéltár XVIII. és az Ungi Református Összeírás XIX. századi adatait, ha sikerült ilyeneket találnia a szerzőnek. Valamennyi község helynévanyagáról külön-külön készült betűrendes mutató a név sorszáma, illetve a térképi hely száma vagy a térkép vagy történeti forrás megjelölésével.

Hallatlan gazdag anyagú, rengeteg adatot tartalmazó, jól használható helynévgyűjtemény D. Varga László munkája, amely érdemes a névkutatók és a társtudományok művelőinek figyelmére.

UNTI MÁRIA, CSALLÓKÖZ FÖLDRAJZI NEVEI DUNASZERDAHELYI JÁRÁS

**Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány kiadása, Dunaszerdahely, 2002.
240 lap, 75 térkép**

Az ismertetett négy könyv közül a legnagyobb vállalkozás az Unti Mária által szerkesztett és közzétett, 56 önálló község helyneveit tartalmazó kötet. (Az „Előszó” ugyan 61 településről beszél, a „Tartalom” pedig 63 helységet sorol föl, de ezek a számok tartalmazzák a már megszűnt vagy egyesített falvak neveit is.) Bármennyinek tekintjük is a valós számot, nagyszerű szervezőmunka eredménye ez a gyűjtemény, hiszen az „Előszó” arról is tájékoztat, hogy 1997-ben kezdtek a gyűjtést, s 2003-ban kezünkbe kerülhetett a kész mű. (Hány magyarországi megye kezdte meg helyneveinek összegyűjtését harminc évvel ezelőtt, s még ma sincs még egy járásnyi megjelentetett kötete sem!) A közzététel a magyarországi közlés gyakorlata szerint történt, annak minden előnyével és hátrányával.

Az értékek között hadd említsük elsősorban a hihetetlen tömegű névadat megmentését, hozzáférhetővé tételét, közreadását s minden bizonnyal megbízhatóságát, a jól használható térképek megszerkesztését, pontosságát, áttekinthetőségét. További előnye e közreadási módszernek a pontos lokalizálás, a névsorszámok és a térképi számok könnyű egyeztetése, a térképek áttekinthetősége. Hátránya viszont a túlzott tömörség, az elsősorban és majdnem kizárólag a tudományos kutatás igényeinek kielégítése. Ritkán és keveset ad olyan adatokat (népnyelvi érdekességeket, mondákat, népetimológiákat, helyi hagyományokat, névélettani eseményeket, mint a birtoklástörténet, tulajdonosok nevei, ragadványnevei stb.), amelyeket a helybeli lakosok szívesen olvasnak, s az iskolai fölhasználást is jobban lehetővé tennék. A hellyel való indokolatlan takarékoskodás a szövegben való keresést nehezíti. Ez azonban nem ennek a kötetnek a hibája, az 1970-es években kezdődött így a közzététel, s hagyományozódott nemzedékeken keresztül valamiféle tévesen értelmezett tiszteletből a mozgalmat megindító Végh József iránt. Inkább szerencsés újtásként említem az „élőfej” alkalmazását, amely nagymértékben könnyíti az adatár használatát.

Az egyes települések adatait bevezető sorok – a fentiek értelmében – igen szűkszavúak. A többször is leírt „ősi” vagy „ősregi település” kissé pontatlan meghatározás, de nagyon jó, hogy mindig megtalálható az első okleveles előfordulás, amely általában XIII. század eleji, majd ezt követi a névváltozatok föltűnése időrendben, néha egészen a legutóbbi hivatalos szlovák helynév-meghatározásig, máskor az utolsó magyar Helység-névtár adatáig. Néha találunk névmagyarozatot és műemlék-fölsorolást is, de ez nem általános. A település területe nagyságának és lakosai számának megadása, nemzetiségi megoszlása minden esetben föllelhető.

A helynevek fölsorolása a belterületi nevekkel kezdődik. Ezek falurésznevek, építménynevek, s a települések jellegéből adódóan kevés utcanév. Ezek túlnyomó többsége természetes névadással keletkezett, alig találni közte emlékeztető jellegűeket. Magyarázataik általában elegendők, néhol bőségesek, máskor épp csak elegendők. Az is előfordul (Csilizradvány), hogy a bel- és külterület nem válik ketté, folyamatos a számozás, de a térképen északról dél felé haladnak akkor is a számozással; máskor (Kisfalud) a belterületi nevek a külterületiek után számozás nélkül vannak fölsorolva. A külterületek neveinek magyarázatai jóval szűkszavúbbak, ami azzal magyarázható, hogy ma már alig használják a neveket, s lassan az emlékezetből is kivesznek.

Ebből is azt állapíthatjuk meg, hogy igen értékes adatokat mentett meg a könyv, s igen nagy tömegű, jó és forrásértékű helynevekhez juthat a magyar névtudomány. Talán nehezíti a fölhasználást, hogy nincsen mutatója a könyvnek. Ezt kétségtelenül el kell majd készíteni valamikor valakinek, legalább akkor, ha valamennyi jó fölvidéki gyűjtés a rendelkezésünkre áll. Elismerésre méltó munkát végzett a közzétevő, s ha a szerkesztés egyenletlenségét, az egyes helységek neveinek közzétételi módját kifogásolni lehet is, hálás lehet a magyar névtudomány ezért a könyvért is a lelkes kutatóknak, gyűjtőknek és a közzétevő szerkesztőnek.